

RÁ-KÖZELÍTÉS

A.GERGELY ANDRÁS

JÓ ÁLLAM VAGY ROSSZ ÁLLAM – MIVÉGRE NEKÜNK A NEMZETÁLLAM?

/Távnézeti hozzászólás a „Nemzeti Európához” és a kultúraköziség szorongatottságához/¹

„Nem bizonyos, hogy a nagytól egyenesebb út vezet a még nagyobbhoz, mint a kicsitől; sok jel mutat arra, hogy a nemzeteknek ahhoz, hogy életképes nemzetek feletti integrációkban egyesüljenek, előbb világosan meg kell alakulniuk, és ahhoz, hogy megalakuljanak, előbb sokszor szét kell vetniük vagy el kell utasítaniuk az olyan, akár régi, akár új, működésképtelen federációkat, amelyek nem képesek számukra a nemzetté alakulás és a társadalmi haladás együttes távlatát nyújtani”.

(Bibó István 1976, 1990 A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai)

Az édes mindennapjainkat (legalábbis 2015 nyara óta serényen) átformáló menekült-helyzet – noha évezredes rutin épül már erre – láthatóan komoly próba felé kényszeríti a Közös Európa és az Osztott Európa kortárs híveit. Pedig az új évezred nemzetközi reményei, trendjei mellett (és olykor ellenük is) alapvető történeti kérdés maradt a Jászi Oszkár által földolgozott, majd negyedszázaddal később Bibó István által fölvetett megoldási alternatíva a kismemzeti sorsról. Az életképes nemzetek integrációja, kulturális identitásának jogosultsága még ma is nyitott kérdés, a társadalmi haladás perspektívája úgyszintén. Napjainkban ezért úgy is fogalmazhatunk, sarkítva a problematikát: létezik-e még tematizálható kérdésként a nemzeti keretű állami szerveződésmód, s hogy a nagybirodalmak szétesését követő etno-regionális konfliktusok és átmenetek miként veszik át a szociokulturális integrációk feszültségeit kezelő technikákat (ha átveszik egyáltalán), továbbá miképp alakul újfent az európai léptékű nagybirodalmi szerveződés olyan feltétel-együttesé, amely víz alá szorítja és elfullasztja a „kisdemokráciák” még életkévesebb példányait is...

Világosabban fogalmazva a kérdés-komplexumot: miként alakul a „régiók Európájának” küzdőpályáin, az integrálódás „nagy történetén” belül a kis nemzetek „kis története”, s miképpen lesznek képesek mezőnyben maradni az európai küzdőtér új aktorai, ha nemcsak a gazdasági, integráció- (vagy kül-)politikai szerveződési síkon tekintjük át

¹ Részvétel nélküli vitaszempontok a Rendszerváltás – ezt akartuk? – Jó állam, rossz állam, kell-e nekünk nemzetállam? A Szervezők a Baloldalért (SZAB) című beszélgetés-sorozat 2016. június 18-i rendezvénye kapcsán. Elérhető itt: https://www.youtube.com/watch?v=bH09morxs_l&feature=youtu.be

mozgásaikat, hanem tételezzük a háttérben valamely közös *európai kultúra* létét és mindannyiunk számára elérhetőségét?

Ma már korántsem vitatható, hogy a globalizáció trendjei mentén szinte előre szakaszolható változások hatnak majd kényszerítően a kis államokra, Európa és a világ perifériáira, félperifériáira, nemzeti szerveződési szintjeire ugyancsak. Ám nemcsak rájuk hatnak, de nyomasztó ideológiai együttesük visszahatásként is befolyásolja az európai kultúra egészét, minthogy ezek szükségképpen kölcsönhatásokban léteznek. Már is megrajzolhatónak tetszenek a felülről (vagy a tagnemzetek jóváhagyó megfelelés-kényszeressége mentén bármilyen érdekszempontból) térképre róható jelei a tagállami státusúak és az erre még csak aspirálók közötti *határvonalak*nak. A jóléti-gondoskodó állam belső krízisei is hozzájárulnak (már ma is) ahhoz, hogy a *centrális* szerepkörű államok támogatása szükségképpen együtt járjon a kisebbek és a periferizálódottak defavorizálásával. Mi több: a kisebbek és gyengék összefogása (illetve, nemegyszer már megvolt, alkalmi) szolidaritása is megbomlik, a periférián élők egyenesen a *kizártak* (exclusions) körébe kerülhetnek a legparányibb elbizonytalanodás nyomán, s magát a megosztottságot is körülveszi a közösség tagjai által generált „elbírálási folyamat”, amely a később csatlakozottak körébe bekopogtatók közül kiválogatja az érdemeseket és az érdemteleneket. Maga a „bebocsáttatás” (avagy antropológiai

értelemben vett „beavatási szertartás”) magán viseli az „értékteremtés” és „értékesítés” szakralizáló funkciójának jeleit. Így ugyanis megméretődnek és megkülönböztetődnek az átlagosak, a „megérdemelten” tagállammá lettek (vagyis a „méltók”, „partnerképesek”), meg a „lemaradók”, a „felzárkózni képtelenek”, az „innovációra alkalmatlanok” egyaránt.

E kizárési és befogadási aktussal viszont nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének mechanizmusai konzerválódnak, hanem önálló EU-hatalommá lépnek elő a normák, mértékek, arányok és egyensúlyok új kezelői, új térszerkezet-átalakító döntések szabályozzák immár a térbeli hovátartozás mintáit, új államközösségi víziók termelődnek ki, s új igazodási kényszerek kezdenek hatni, stb. Az európai kultúra sosemvolt „egysége” elkezd immár intézményes egységként, élő falanxként működni, nem éppen befogadó hangulatban, hanem a kulturális összhang ürügyén megfogalmazódó „önvédelem” formájában (lásd menekültkérdés, kisebbségek ügye, migrációpolitikák, biztonságpolitikák, stb.).

Vagyis egy új *beszédmód* alakul ki, egy új intézményiség és identitás-teremtés csínál helyet a döntéshozók és megértésre aspirálók közötti viszonyban is. /Ha nem is vettük észre, vagy ha konstatáltuk is, Brüsszel-Strasbourg olyan önálló államiság-szerepre növekedett, hogy nem is kellett hozzá territoriális hódítás, elég volt a támogatáspolitikai irányelve és a pályáza-

tok diplomáciaivá avanszált programnyelve, költségvetési kényszer-eszköze...!/ Emellett nem(csak) a jóléti és szociális hátrányos helyzetet termeli újra a felálló intézményi komplexum, hanem a kulturális-civilizatorikus megosztottságot is. A „konvergenciális” mozgást a „divergenciák” kiegészítik, adott esetben minden országban külön-külön is, államokon és adaptációs rutinokon belül pedig a tradicionális kulturális és a posztmodern éppúgy megütközik, ahogyan a gazdasági, menekültügyi vagy mentális önértékelési időszakokban az már korábban is sok esetben megtörtént. Európa, amely nemcsak a régiók Európája, hanem a kisebbségeké és különböző kultúráké is, kialakíthatja a „túlélésre” ítélt és a pusztulásra szánt etnokulturális szférák, a megújulás-tartalékokkal rendelkező, és az ezektől immár megfosztott etnokulturális térségek két szembenálló tartományát, amelyek között mint közvetítő intézmény egyáltalán nem lesz majd köteles és képes összhangot kialakítani (pontosabban: erre rá nem szorítható, legföllebb érdekei kívánhatják az egyensúly fenntartását önnön fönmaradása érdekében – ami persze korántsem csekély esély számunkra...).

A kultúrák között azonban megannyi érintkezési felület, harmonikus viszony, kölcsönösség, konfliktus, partnerkapcsolat, kiegyezés és más interferenciák hatnak, amelyek hullámait sem az EU, sem a virtuális közösség /Unio/ intézményei, sem pedig az érintett szubkultúrák reprezentánsai nem próbálják ma még „mederben tartani”. Emiatt maga a csatlakozási folyamat is interkulturális konfliktusokat tartalmaz az új tagállamokban, az egyes érdekeltek történelmi és kulturális örökségei szembekerülhetnek egymással, és csitíthatják vagy épp fölhangosíthatják azokat a belső (nemzeti határokon belüli) kulturális-civilizatorikus különbség-vitákat, amelyek a biopolitikák korszakában már korántsem csupán a liberális gazdaságnak és a toleráns kisebbségpolitikának kedveznek.

A „nagyállamok” és „kisállamok” kultúrájának kérdése (tessenek itt a hollandokra, flamandokra, litvánokra gondolni, s velük átellenben a franciákra, görögökre, németekre!), vagyis e kulturális találkozások problematikává válása nem is titkoltan fölerősödött ez Európai Unió döntéshozatali mechanizmusaiban várható változástól, a kicsik súlyarány-változtató esélyeitől, a később csatlakozottak beilleszkedési vagy térnyerési esélyeitől, a kompromisszum-kötések lehetőségének fölmerülésétől. Mindez nemcsak várható kihívásként válik meggondolandóvá, de azon a diskurzus-mezőn belül is, amelyen a nagyállam tételezetten nyerő alkupozícióban volt és kifelé saját (tétélezett-formalizált) egységességét hirdethette történelmi idők óta, a kisállamok létehez pedig hozzátartozott a bevallott félsz és esendőség, védtelenség és adaptációs kényszer is. A felállás illetén alakulása még a nagy kultúrákat sem kötelezi a kooperációk keresésére, de a maga módján mindkét államtípusnak számolnia kell a lehetséges kollíziókkal és koalíciókkal, alkukkal és szövetségkeresési kényszerekkel – azonban nem egyenlő és nem

egyforma módon. Ráadásul a nagyok szerepe nemcsak az egykor volt nemzetállami nagyság vagy kultúrállami hübrisz mentén mérhető immár, hanem a közös célért vállalt áldozathozatal, a „kicsiket megsegíteni köteles” szerepkör morális kényszerének teljesítése alapján is. Erre azonban a hajlandóságot még megannyi feltétel, s köztük nemzeti múltigazolás, európai vezető szerepkeresés, amerikai érdekszférához tartozás, territoriális önérvényesítés, revanspolitika, geopolitikai stratégiai vágyképek és más koloncok is nehezítik... Egység, egysége a másságnak, formája a különbözőségnek, kerete a sokféleségnek... – ábrándos képzetek ezek olykor, de még korántsem közösen és együttesen is vállalt érzékazonosság.

Amikor itt a *multikulturális Európa vízióját* kívánom „tesztelni”, természetesen inkább a vitapontok, értelmezési felületek, interpretációk nagy egységeit szeretném felvillantani, mintsem a történeti múltba vezető államiság- és nemzet-vita összes leágazását, történeti konnotációját szemlézni, vagy újrafelosztani a mai nézőpontok alapján. Ezt a munkát elvégezték történészek, szociológusok, kisebbségkutatók vagy uniós szakemberek (külföldön is, és főként a rendszerváltási pártalakulások idején, majd az uniós csatlakozás képzete körül a magyar szakirodalomban is) az elmúlt években/évtizedekben. De ha szabad nehezen indokolható magabiztossággal összegezmem e korszak szakirodalmát: a nemzet-tematika, s ezen belül a kis népek

sorsának kérdése nem lett világosabb, nem lett megnyugtatóbb, mint volt nemzeti történelmünk során számos fordulóban, de még csak áttekinthetőbb sem lett, mint volt Bibó István háború utáni rövid áttekintésében. S különösen nyugtalanítóvá vált szinte mindenütt Európában a kisebbségek kezelése, a tolerancia, a szuverenitás terén.

Miért érdemes mégis kiemelt figyelmet fordítani a „kulturális kisállamiság” kérdésére, s különösen Közép- és Kelet-Európában, ahol a nagyság sosem lehetett erény valamely birodalom nyomasztó jelenléte nélkül...?

A válasz éppoly árnyalt és látszólag tétova lehet csupán, mint maga a kérdésfeltevés. Kézenfekvőnek látszik persze, hogy a magyar historikus tudat és a történeti szerep mentén legalább a *magyarságtudat* egyik evidens válaszát adjuk erre a kérdésre: a kis állam is állam, sőt, a nagy állam is jobbára csak föderáció vagy birodalom, magába habzsolva kisebb entitásokat, vagyis a kis állam „létjoga” még szükségszerűbb, létének féltése még indokoltabb, s ha oly kitartó küzdelemben, mint épp a magyar államiság, képes és sikeres volt megőrizni (kvázi- vagy tényleges) szuverenitását egy évezreden át, miért lenne akkor föltehető kérdés a mérettel és szereppel kapcsolatos érvényesség...?

További látszólagos „evidencia” lehet a kisállamiság mai elemzésekor, hogy a nemzetállami (vagy európai kultúrállami) létfeltételek eddig sokkal többször hiá-

nyoztak, mint épp a rendszerváltás körüli és utáni évtizedben, s ha „végre valahára” most meg lehetne valósítanunk egy parlamentáris, többpárti, társadalmi konszenzuson nyugvó államlétet, miért kellene éppen most arról merengeni, hogy mi végre a kisállami lét... Ez a kifejezetten *politikai pragmatizmust* tanúsító választípus a politikai rendszerváltás logikájába ugyancsak a birodalmi (szovjet) védővezetből kiszabadulás időpontját, a nyugati partnership kialakíthatóságát, a nyugati minták követésének lehetőségét, illetve a magyar államiság elvitathatatlan céljának pártpolitikai alapállástól független evidenciáját, alapkonszenzusát helyezi, függetlenül attól, hogy ez államközi alku kérdése vagy partnerviszony feltétele immár. Itt tehát röviden nemcsak egy államiság és partnerség-viszony kérdéséről van szó, hanem legalább annyira a történeti státusz, a kulturális szereptudat, az „európai örökség” Bibó Istvánon, Hanák Péteren, Szűcs Jenőn is túlívelő kihívásairól, másképpen arról, hogy van-e olyan nemzeti kultúra, amely az európai kultúrával szinkronban vagy konfliktusban, más népek kultúrájával harcban vagy kooperációban van, s kellő alapot nyújthat-e mint ilyen ahhoz, hogy nemzetek közötti harmóniák ébredjenek a nemzetek közötti hörgések ellenoldalán?

Nem szándékom az államfelfogások, államéletrajzok, nemzetek közti egyezkedési folyamatok elmúlt korszakait és jelenkori elméleteit teljes körűen sorra venni, vagy elnagyoltan kontrasztba állítani. Itt csupán kiemelek ezért néhány felfogásmodellt, amelyek jelenléte a hazai „nagypolitikában” eleve külső nyomást gyakorol a politikatudományi válaszadók köreire, függetlenül attól, hogy pártos vagy pártfüggetlen válaszaik miként igazolják, hagyják jóvá, kérdőjelezik meg, vagy éppen konstruálják újra a „nemzet-kérdés” megannyi aspektusát, s teszik folytonos vita, alku, ellenségeskedés tárgyává és ürügyévé a nemzeti identitás mértékét, formáit, esélyeit és veszélyeit. A *nemzetre hangolt* és a *pragmatikus* kérdésfeltevések, illetve válaszok kézenfekvően kifejezik a nemzeti létkérdések iránti aggodás ezeréves kötelezettségét, meg aztán ennek normáit, szerepeit, mélységeit és közhelyeit is. A két irányból (mielőtt még továbbiak felé tekintenek) egyként ágazik le a feladatok, esélyek és félelmek, kötelezettségek és kooperációk széles skáláját kínáló europeizációs folyamat néhány mellékösvenye is, melyeken a már európai irányból vagy európai irányban vonulók hangosan harsogják a nemzeti kultúrák és létfeltételek elérvénytelenedési programját, s ezen örvendezve (lásd a pragmatikus vagy szkeptikus EU-eufóriák időszakait, érdekköreit), vagy aggódva (lásd a konzervatív-nemzeti világképek kényszerképzeteit és félszeit), mindenesetre egybehangzóan megállapítják, hogy az európai „nemzetközösség” kialakulási játszmái nem kedveznek immár a nemzetien hangolt politikai aktoroknak. Ez az alapvetően *kritikai* attitűd abban segít, hogy az európai közösséget vélt vagy valódi entitásként tételezők, esetleg konstrukcióját a maguk erejével és hatékonyságával elősegíteni iparkodók markáns vona-

lakkal aláhúzzák a programos közösségen belüli *nemzetfüggetlen egység-gondolatot*, vagyis egyetlen elegáns mozdulattal elvágják a nemzeti pályvák révén saját kulturális valóságához kötött nemzeti érzületet attól a képzetes európai tértől, amelyben a nemzetközi egység-gondolat zordonan kiharította már a maga közös univerzumát, megnehezítve ezzel a náció-kötötte identitások térnyerését.

A képletszerű összefoglalástól éppen a napi és korszakos irányváltások, hangsúlyeltolódások, reprezentáció-játékok megléte és formáló hatása miatt ódzkodom; de a szélsőséges egyszerűsítés vádját vállalva röviden úgy állítanám összefüggésbe a szereplők köreit, hogy a történeti „előnyel” és legitimáló funkcióval rendelkező nemzeti kisállam-felfogás a pragmatikus irányba mozdult el, s mivel ez okvetlenül lineáris folyamat, időszakonként egyfajta belső hullámzást okoznak a kritikai hatások, euro-szkeptikus felfogásokat erősítenek és megtörik a két hullám erejét (esetenként éppen ezzel hatnak vissza erősítően egyikre vagy másikra). A kisállami kultúrák rendszerint mélyebben-súlyosabban átélnek a maguk vegyességét, multietnikus mivoltát, s ezért sokszor esélytelennek látják magukat a nagy európai kulturális alakzatokhoz képest. Vagyis elkezdnek saját energia-tartalékokat mozgósítani, esetleg ideálképeket gyártani, amelyek viszont nincsenek egzakt mintákhoz kötve. „Anti-huntingtoni” jóslat? Lehetséges... A föderatív álom- és államképet beteljesítő

Svájc éppúgy nem valódi jövőkép számunkra vagy a lettek számára, mint Luxemburg vagy Dánia, Litvánia vagy Portugália kulturális identitása. A történészek megvilágosító publikációi és a politológusok időszakos okfejtései sem tudták „ideáltipizálni” a magyar közpolitika számára, milyen kisállami jövőképpel lehetne vagy kellene rendelkezünk, s a politikusok ígervényei még kevésbé minősülnek érvényesnek. Nincs valójában belső meditációs folyamat ekörül, s ha lehet, még kevésbé van külső mintaszolgáltatás, vagyis európai mintaállam, amelynek idealizálhatósága programos célkövetésre készítené a magyar közgondolkodást. A folyamat nemcsak átmeneti jellegét tekintve bizonytalanítja el a politikai mezőben aktivizálódókat, de mintegy ráadásként azokkal a koloncokkal is megterheli, amelyek például a határon túli magyarsággal, a migráns tömegek átmeneti vagy állandósult jelenlétével, a makrogazdaság működési trendjeivel és a geopolitikai vonzásokörök hatásaival pályvázják le a formáló képzeletet.

A kisállami mintakeresés mindemellett (még – és ez korántsem lényegtelen momentum!) nem égető kérdése az átmeneti fázisban lévő magyar gazdasági és politikai erőknek – sem azok számára, akik rálátnak a gazdaság és belpolitika örvényeire, sem azok előtt, akik mindezt aggódva lesik. A „liminális fázis” (hogy Victor Turner szak kifejezését csempésszük ide) nemcsak a határolytságot, nemcsak a szakrifikált célt, nemcsak a változásokat követően helyre-

álló, egyfajta „kamaszlétből” egy „felnőttesebb” (EU-képesebb, EU-komfortabb) státuszba átjutó állapotot takarja, hanem egyúttal azt a legitimációs folyamatot is, amelyet mentális és kulturális köztámogatás nélkül igencsak nehéz végbevinni. E közös érdekelismerés nélküli mintakeresés ezért a *politikai imagináció* sajátos lehetőségére koncentrálnak, figyelembe véve a kínálkozó előképeket is... Annak belátása vagy mégannyira „eldöntése”, merre tovább..., nem igazán a helyi döntések kérdése, és nem is a pártpolitikák tematikája csupán. Nem kívánok itt sem a nemzet iránti aggodás publicisztikai mezőjébe tévedni, sem az István-i intelmek koráig visszamenni a nézőpontok és viták föltárása érdekében. De érdemesnek látom figyelembe venni, hogy a tételezett-képzelt európai kultúra és a nemzeti kultúrák valamiféle „végig nem beszélt” nemzet-képletek mintájára találkoznak, hatnak egymásra és kerülnek olykor még konfliktusba is. A trendek belátásához legelőször az uniós folyamatban állami és nemzeti szintnek tekintett entitások létét, vitáját, önképét és diskurzusait kellene fölledézni. Hiszen az államalkotó 19. századi identitás-játszmák végnapjait éljük, mikor is a nemzeti fejlődéstörténet, a nemzeti múlt mint szimbolikus örökség megtartásának kérdése merül föl akként: megosztja-e vagy összehangolja az uniós csatlakozási/alkalmazkodási folyamat szereplőinek elfogadó vagy elutasító magatartását azokéval, akik nagy nemzetként a kulturális indentifikációt tekintik elsődleges eszközüknek. S ebben a verbális, érzelmi és definíciós küzdelemben rendkívül erőteljesen van jelen a nemzetféltő magatartások, a modernizációs áldozatvállalás, a pragmatikus és a kritikai attitűdök széles skálája, mely a nemzet-tematikát veszi körül – éppúgy, ahogy a felvilágosodás és a korai modernitás korának holland, portugál vagy litván hőskorában is úgy keletkeztek a nemzeti öndefiníciók, hogy identikus egységüket a kiszorítási vagy bekebelezési stratégiák mentén rendezték el (lásd ehhez Huizinga 2001; Szilágyi 2000; Gergely 1998; Dumont 1998; Renan 1995; Gellner 1989; Smith 1991).

Ország-vízió, „nagyság” és túlélés

A nemzet leggyakrabban vagy legközvetlenebbül az *ország* spiritualizált fogalma. *Lelke* az országnak, melyet a földrajzi értelmű „teste” fölött (vagy számos esetben azt megjelenítő szimbólumként) hordoz elködösített és/vagy idealizált formában. Mint jelképes fogalmi tartomány, képes önálló létre „kelni”, vagyis terjeszkedni, kiterjedni és visszahúzódnival szintúgy (Gergely 1998). E kiterjesztett hatókör olykor a nagy nemzetekkel szembeni oppozíciós vagy önvédelmi stratégia része, máskor a nemzeti kisebbségekre is vonatkozhat, megint máskor beleértendő a diaszpórák, az egykori „nemzeti nagyság” örökségének elemei (szilárd uralom, nagy kiterjedés, hódítások, ősök emlékeze-

te), vagy épp a „balsorssal terhes múlt”, esetleg a demográfiai veszteségek terének minősül (menekültek, asszimilálódók, hősi halottak, Holokauszt, migrációpolitika, stb.). A terjeszkedés kérdése pedig mindig is a szövetségesség/szuverenitás, alárendelődés/kooperáció, domináció/alattvalóság vitáját provokálta, részben mintegy válaszul a kisállamok kicsiny voltára vagy növekedési aspirációra vonatkoztatva, részben a lehetséges szuverenitás reménye mentén vagy rendszerváltó korszakok önkép-formáló szlogenjeiben – lásd „trianoni” nemzetkép, „béketábor” nemzetkép, antalli külpolitika 15 millió magyarja, vagy a MIÉP nemzetideológiai szótárában megjelenő változatok mai Fideszbe átkerülő szlogenjei, a NER kváziegyesítő uralompolitikai eljárásai).

A nemzet egyúttal a *származási közösség* képzetének egysége, a térben kiterjedt és az időben kontinuusnak tekintett univerzum, melynek határait a napi tétek, korszakos ideológiák, hangosbeszélő politikusok és alantas vagy primer gazdasági érdekszövevények szabják át-meg-át. A határoltág önkéntes vállalása – annyira ez az ország alapvető jellemvonása, vagy kollektív múlthoz való viszonyát, legitimitását szolgálja, annyira – nem jellemző a nemzet-képzetekre: a mai magyarságból egyetlen toldalékszóval lehet egyetlen kiterjedésű „összmagyarságot” csinálni, egyetlen nyelvi csellel lehet másfélszer akkora tömeget kreálni (határoktól függetlenített vagy „határon túli magyarság”), mint

a határok között élők létszáma, s lehet ugyanakkor a végeláthatatlan sokféleségből „egynemű” konstrukciót is fabrikálni („a belgák”, a „hollandok” vagy az „amerikai nép” szép stilisztikai példája ennek, de lassan jönnek már a klasszikus rém-populációvá sokasodott „pirézek” is!), vagy lehet szembeállítani az ugyancsak multikulturális jelenség-együttest a hamis-nemzet kreatúrájával (ilyenek a „gyarmati kultúrák”, pl. az „afro-amerikaiak”, „észak-ír britek”, „indonézek” képződményei).

Valahogy mégsem tiszta ez így...! Nem mintha bármely reményt érdemes lenne nagyra növeszteni az ügyben, hogy bármikor is tisztább lesz a nemzetfogalom, mint volt egykoron... (Legfőleg csupán más lesz). Mégsem lehetetlen talán, hogy egyszer maguk a nemzetfogalmak használói, konstruálói vagy forgalmazói lesznek olyan merészek, és egyszerre merik majd használni a térhez kötött, a jogilag fundált, a kultúrában gyökerező, az államszerkezetbe tömörített, a történetileg szavatolt, az identikusan felmutatott és mentálisan is leplezett nemzet-képzeteket...! Talán ehhez a majdani merész konszenzushoz érdemes keresgélni néhány adalékot, melyek megfontolásra érdemesek... A kérdésfelvetés nemegyszer csupán gyakorlatias szempontú, mint most is, az Európai Unió kibővülési és túléléstesztelő korszakában: relativizálható-e egy nemzet kultúrájának kiterjedése, s ha igen, miképp reagálnak magára a viszonylagossá tett társadalmi és politikai térképre a szomszédok, a

versenyársak vagy az ellenségek, a hívek és a leigázottak...? Az Európai Egyesült Államok kialakításának szükségessége (mint azt elsőként George Washington javasolta egy Lafayette márkihoz írott levelében, s miként azt a tradicionális monarchiák korának letűntét remélő, a nemzetállamok korát megálmodó 1849-es Párizsi Békekonferencia elnökeként az író Victor Hugo indítványozta) azon az elven alapult, hogy a polgárok egyenlőségét meghirdető újkori polgári rend fölváltható, helyettesíthető, bővíthető olyan egyetemes renddé, amely minden polgár szabadsága helyett minden ember testvériségét hirdeti meg és érvényesíti is (bővebben lásd Hugo /1849/2002:135-143).

Kiindulópontunk lehetne a kortárs nemzet-diskurzusok és államszerepek egyik (talán jellegzetesen francia vagy „franciás”) gondolkodójának, Alain Dieckhoff politikai szociológusnak ama kérdésvölvetése, amely a megrögzöttségek túlhaladásának igényét fogalmazza meg, elsődlegesen européer provokációval, vagyis a német és francia nemzetkategorikák (államnemzet vagy kultúrnemzet?) továbbélésének és elérvénytelenedésének igényével összefüggésben (lásd Dieckhoff első ízben 1996, majd 2002, 2003). A Dieckhoff kiindulópontjául szolgáló prediszpozíciók fontolásra méltók: szabad állampolgárok önkéntes és tudatos közössége, illetve a természetes – leszármazási? – renden alapuló identitásérzet történeti közössége, amelyek a kultúrnemzet és politikai- vagy államnemzet-felfogásra utalnak). De lehetséges, hogy ezek *csak mesterkélt vagy politikai kommunikációra alkalmas fikciók*? Amennyiben maguk az ekként (így vagy amúgy) definiált népek bárhol és bármikor szót kérhetnének, vélhetően nem igyekeznének egyik vagy másik besorolásba bekerülni azon az áron, hogy amennyiben „kulturálisak”, akkor nem lehetnek „politikaiak”, s fordítva: amennyiben államként konstituálják magukat, rögvest megszűnnek kulturálisak (is) lenni. A szaktudományok, a politikai retorika, a kormányzati indolencia persze sosem hajol közelebb a „néplélek” kevésbé romantikus, de annál plurálisabb öndefinícióihoz, megelégszik azzal, hogy fölülről-kívülről minősít, s esze ágában sincs kettősségében, párhuzamosságban, rétegzettségben, időbeli változásokban, önmegjelenítési célok szerint vagy társas csoportok, néprétegek, köz- és önérzetek alapján meghatározni azt, amiről utóbb mégis úgy nyilatkozik, mintha a közakarát és a közfelkiáltás hozta volna létre...

Nehezen tudunk ezzel az oly közvetlennek és praktikusnak tűnő *nemzet*-fogalommal bánni... Mi a nemzet? Országnyi térség? Állami-közigazgatási-jogi egység? Népi közösség? Politikai univerzum? Határolt társadalmi tér? Élményközösségi egység? Érzelemittas jelszó? Megnyugtató, hogy ahány definíciós igény neveli, annyiféle gyümölcsöt terem... Mégsem lehetünk vele elégedettek – ezért minden körülíró vita legalább annyit erősít rajta, mint amennyit kétségbe von... Ha kicsi ez a nemzet, akkor is, ha meg hatalmas(nak látszik), akkor mégannyira... Ennél már csak a kultúra fogalma bizonytalanabb, akár ha

Európáéről, akár ha bármely nemzetéről is van szó...! Ám számos korai felfogásban a nemzeti és a kulturális fogalomközösséget, testvériséget alkot, s ez nem lényegtelen momentum.

A Meinecke révén elhíresült nemzetfogalom a nyelv, a vallás és a közös politika (mint az államot alkotó nép kollektív akarata) nyilvánvalóan romantikus alapú akarategyüttest konstruál. Eredetileg a hegeli „világszellem” adja alapját ennek a germán-teuton mentális örökségnek, amely a latin és a szláv kulturális territórium közötti, közvetítő, balanszírozó szerepet, egyensúlyteremtő „jogosultságot” fogalmazott érvényesnek a vallásháborúk és territoriális megosztottságok utáni német reformmozgalom számára, kiemelve a „német naprendszerben” betöltött központi szerep mellett az alárendelhető kisállamok szatellit-szerepét. A német romantikus államgenerálási kísérlet, amely a még nem létező, de keletkezőfélben lévő germán impérium formálásában öltött testet, abban a nemzeti feladattudatban leli gyökereit, amely „misszióknak” tartja önmaga megformálását és geográfiai újradefiniálását, számítva a dinasztikus örökség jogán nemcsak az osztráknémet reformeri identitás, a cárizmus-ellenes lengyel szimpátia és a magyar lojalitás háttérerőire, hanem az „oláh”, a bosnyák, a szerb, a bolgár, a szlovén, a horvát és a cseh kisállamiság újradefiniálhatóságára is (bővebben lásd Gergely 1998).

A germán vezetésű „Dunai birodalom” képzete azonban nemcsak a reformkori és

negyvennyolcas „Lajtán-túli” vehemenciákra épül, s nem pusztán a két világháború közötti „éledők” fajelméleteihez ad historikus kapaszkodókat, hanem igen nagy mértékben a polgári társadalomépítési gyakorlat és az ehhez fűződő vágyképek egalitárius koreszméihez is. A Meinecke és Renan népszerűsítette egység gondolat eredendően a fichte-i egalitárius tételen nyugszik, amely azonban szigorúan hierarchikus, sőt a patriotizmus építéséből örömmel kizárja az univerzalizmus vagy kozmopolitizmus minden formáját, továbbá a valódi társadalmi egyenlőség gyakorlatát is (bővebb elemzését lásd Dumont 1998:107-110). Ez a nőnemű Európa-Anyá, aki áldott egyenlőségtudat nevében arányosan osztozik kicsinyei között, olyan vízió, mely a 18-19. századi társadalmi tagoltságra, osztályviszonyokra és autark termelési logikára bázisozza az elosztás igazságosságának elvét, ma már kevesebb, mint egykor volt álomkép – szociológiai, demográfiai, antropológiai és pszichológiai, kisebbségpolitikai relevanciák nélkül. A romantikus német nemzetképek a nemzetet mint „kollektív egyént” közvetítik (látszatra mintegy „belülről” szemlélve) – s ezzel már alapszinten szembekerülnek a franciákkal, akik az „emberiség fragmentumait” tekintik nemzetnek, vagyis képesek mintegy „rá”tekinteni, dedukció részeként értelmezni az érdekeltek teljes körét. Ennek a normatív gondolkodási és politikai filozófiai tradíciónak azonban kiegészítő eleme az etnocentrizmus is, az öntöm-

jénezéssel, felsőbbrendűséggel, a másság nem tűrésével, az „örökölt sikerképesség” állandó öngazolási vagy önmarcangolási gyakorlatával (lásd Dumont 1998, mellette Fulbrook 1999, és mások megközelítéseit, régebről Carl Schmitt, Karl Marx, vagy akár Bibó István is kellő mennyiségű adalékot kínálnak e felfogás kritikájaként).

Ha lehet kényszeres definiálgatás helyett mindjárt kritikai álláspontot keresni, úgy vélekednék, hogy a (Benedict Anderson-féle) „képzelt közösség” romantika-kori elméleti bázisa köztudottan hiányos nemzet-kritériummal bánik – márcsak ezért is, mert ennyi „nacionális” és racionális (vagy képzelt) kulturális öröksége bizony nemcsak a nyugati társadalmaknak van, hanem bármely őslakos csoportnak, törzsnek, hordának a pigmeusok, guaranik, fokföldi vagy kaliforniai indiánok, celebési toradzsák életközösségeinek is. Ugyanakkor ami a nemzetállami vagy kultúrnemzeti kritériumok egyik legfőbb (közös) *hiányossága*, az éppen a nemzet-alatti és állam-alatti szinten élő társadalmak (jelzem: ma még mindig a világ nagyobbik hányadának!) spontán feledése, vagy tudatos *kihagyása az emberi univerzum tagolásából*. Kétségtelen csúsztatás persze, hogy a nemzetfogalom ürügyén a *nemzetté még vagy sos nem vált társadalmakat* említem, de teszem ezt pusztán azért, mert úgy látom (és a politikai antropológia mintegy fél évszázados kutatástörténete sokféleképpen igazolja is ezt), hogy azok a formáljogi, intézményrendszeri, államracionálitási vagy épp romantizáló kritériumok, amelyek az (akár kultúr-, akár nemzet-) államiság meghatározásához alkalmasnak látszanak, éppúgy jelen vannak a *nemállami szinten szerveződő társadalmakban* is, csak éppen 1) nem öltenek nemzetközi *elméleti vitákban* forgalmazható hamis formát, 2) nem kötődik hozzájuk a politikai és történeti csatározásokban eszközzé vált *reprezentációs érdek*, 3) másfajta inherens *racionalitásnak* felelnek meg, mint az európai közgondolkodásban fegyverré vált érvelésmódok. Épp ez a helyzet – véleményem – a „nagyállamok” és a „kisállamok” viszonyában is: a nagyság mint mérce, az autonómia mint a létformák kiteljesedő csúcsmotívója, a kiegyezéssel dominancia mint mindezeknek uralmi eszköze, az „egyenlőség” eszméjét kinyilatkoztatni merész hatalmi indolencia mint a sikerképesség garanciája egyaránt „átszabályozza” a feltételek együttesét... – vagyis annak kérdése, ki definiálja a definíciókat, immár a nemállami helyzetű politikai térségek esélyeit éppen olyan mértékűre rajzolja át, mint a kisállamok alkupozicióit. Mindez nem jelenti persze azt, hogy a kisállamiság azonos lenne a nemállamisággal; de annak meghatározása, mekkora a kicsi (s következésképp: mekkora a hatékony, mekkora a sikerképes, milyen az intenzív, ki a partner és az ellenség, kinek van saját kultúrája, s az ki ellenében keletkezett... stb.) immár azok joga lett, akik kicsiny egységeikből nőttek nagyra, s ez entitás örökléte számukra sem garantált (lásd a „nagy német egység” szétesését, az olasz regionalizmust vagy a brit hatáskör-szűkülést a 20. századi európai diplomáciatörténetben, a legutóbbi

évtizedek régiópolitikai játszmáiban hasonlóképpen).

Ezenfelül – mint erre az európai unionizálódás kutatói nemegyszer figyelmeztetnek – a nagy/kis államok közti különbséget időben, is térben, gyakorlatban és teoretikus megközelítésekben is kiegészíti vagy formálja a duális osztottságok több másféle rendszere, így például a régi és az új, a szerves és a mondvacsináltan vagy erőszakkal konstruált, az „egylelkű” és a multikulturális, az egynyelvű és a soknyelvű, a gazdag és a szegény, az északi és a déli, a katolikus és a más vallású államok heterogén egysége, sokfélesége. Ezek mind az államok, mind a politikai rendszerek, mind a külső, kapcsolati zónában a szomszédsággal való viszonyt, a nemzetekfölötti szerveződésekben a kooperációkat vagy konfliktusokat, érdekképviseletben a belső tagoltságot és a külső (reprezentációs) egyféleséget, végülis (adott esetben) civilizációk, kultúrák, nemzeti állami örökségek széles, de szétzabdalt horizontját alkotják (röviden lásd erről Almond – Powell 1996:36-53). Vagyis az egység szent köteléke, a kicsik és a nagyok függésrendje, a keletkező és a versenyben részt vevő országok száma (mely Európában az 1796-os 13 ország helyett 1990-ben már harmincnál is többet formál, miközben a gyarmatbirodalmak még össze is omlottak, s a földrész birodalmi mintegy „redukálódtak” kétszáz év múltán), s nem különben az államok mérete is nagyot változott, így egy mezőbe került a 80 milliós lakosságú Németország és a

Lichtensteini Hercegség, Svédország és Vatikánváros. A méretkülönbségek azonban nem merítik ki a partnerviszonyok teljes körét – hisz lehetséges, hogy az európai uniós képviseleti mezőnyben gyengén pozicionáltak össz-erejükben mégis lehetnek hatékonyak... Sőt, a geostratégiai helyzet sem okvetlenül jelenthet előnyt vagy hátrányt, így a nemzetközi egymásrautaltság, a hegemonia- és alárendeltségi viszonyok skálája immár jócskán átszínezi a nemzet- és térségi biztonsági politikákat. A súlyosabb kérdés immár inkább az, miként találkozik egyazon felületen az ezeréves politikai és diplomáciai kultúrával mindnaposan élő pápai állam, meg a hasonlóan törpe, de identitását sem könnyen megeléző Lichtenstein..., vagy a jelképes vitákban a Nagy-Magyarország vízió és Székelyföld, Vajdaság, Kárpátalja...

Jogok és jogosultságok, sértések és revansok, diplomáciai mérkőzések és kapcsolathálózati kultúra, politizálódott intézménység és depolitizálódott identitások tömege veszi körül mindmáig a nemzetfogalmak diskurzusait. A kultúrákat kollektív individuumoknak tekintő herderi képzet már nem keveset tartalmazott abból a holista megközelítésből, amelyet a társadalomkutatók, s köztük is a kultúrákhoz közelebb hajolni képes antropológusok előszeretettel használnak. Annak bizonyítása, hogy a holizmus és az individualizmus szembeállítása komoly kultúra- és tudomány-közi háború magában véve is, kitermelte legalább azt a lehetséges „kvá-

zidefiníciót”, hogy a nemzet és nacionalizmus ideológiájának semmi köze a kultúrák interakciójához, semmi köze a valóban emberléptékű társadalmi létezmódokhoz, hétköznapi vagy szakrális kommunikációkhoz, interetnikus közeledéshez és együttéléshez (Dumont 1998:102). Nem merészném vállalni, hogy akár csak részben ismertessem a kulturális, vagy még inkább talán a politikai antropológia felfogásmódjait erről a nemzet-retorikai képződményről, de amit mindenképp meg lehet fogalmazni az antropológia nézőpontjából, az (Dumont körülírásában) „félúton helyezkedik el egy 'értékmentes' tudomány és ama szükséglet között, hogy az értéket a neki kijáró egyetemes helyére állítsuk vissza...” – ez nem több és nem kevesebb, mint annak vállalása, hogy „mindegyik ideológia relativizálódott a többihez való viszonyban” (u.o. 218).

Vagyis nincs „érvényes” és „még érvényesebb” nemzetfogalom, nincs indokoltabb és kevésbé indokolt nemzeti lét, írásos vagy írás nélküli „civilizációs” rangkülönbség, termelési és elosztási kultúrában kialakult olyasfajta másság, amely alkalmat, ürügyet kínálhatna, jogot formálhatna politikai-hatalmi dominanciák birtoklására, fensőbbség-tudatok építésére vagy revansvételre. Csakis uralmi túltengés magyarázza a kisnemzetek fölé hömpölygő nagyok gyakorlatát, csakis leplezett és elfedni kívánt érdekek vagy ürügyek szolgálhatnak alapul az ugyanazon civilizációs körben élő népek közötti rangkülönbségek megfogalmazására, legyenek ezek bármily finom retorikával tálalt nemzeti sérelmek, testvériségek, ősi ellenségességek vagy lehetséges barátságok. A nemzeti történelmek kitaláltsága és bizonyító anyaga sok esetben alig több, mint a gyermeklélektanból ismert játék tudományossá formálása a legprimérből önmeghatározás révén, amely az „én”-t vagy a „mi”-t éppen a „nem ő”-ben vagy a „nem mások”-ban nevezi meg. Ennek bizonyítékul kiterjesztése, agresszív verziója a saját kultúra (és politika, és jog, és normarend, és nyelv, és hatalom) ráerőltetése bármely másokra, amely persze öltethet „kultúraelméleti” alakot, bújhat megváltó hitbe, takarózhat nemzeti zászlóba, használhat anti-univerzalista retorikát is, de mindezzel bizonyára azt kívánja üzeni, hogy szűnjön meg, pusztuljon, hallgasson el a másság, s csak az beszélhessen, akinek majdan senki számára nem lesz már más mondandója, mint hogy ő mondani akar valami fontosat és kötelezően meghallgatandót..., aki pedig nem figyel oda, az nemzetgyalázó, idegenbérenc, országáruló, pusztulásra méltó...

Fontos alapkérdése a nemzetvitának, hogy *milyen konzekvenciái vannak* a különböző nemzet-meghatározásoknak a magyar politikára nézve, vagy általánosságban a nemzet-diskurzusba bekéredzkedő kisállamok és nagy definiálók viszonyában? Ám a válasz szinte lehetetlen, vagy sok-sok kötetnyi. Ha a belpolitikai horizontot veszem, s leszámítom a napi és heti sajtót (meg néhány fölhevült memoárt majd huszonöt év múltán), akkor szinte semmi. A hétköznapi magyar politikaformálás ugyanis nem kíváncsi a relati-

záló nemzet-meghatározásokra, minthogy már túl sok is forgalomban van, s hatásuk szinte az egynapélők érintettségét tükrözi csupán... Illetőleg, vannak korszakok, mikoron nagy haszna vagon egy praktikus nemzet-képletnek, erről azonban a társadalomtudományok szemszögéből jobb nem nyilatkozni, a válságkezelő nacionalizmus-ébresztésekről már nem is beszélve. Ami e téren, a konzekvenciák tartományában okvetlenül fontos, az a *nemzetfogalom reprezentációja*: amit felmutatnak belőle, ami kicsendül a meghatározásokból, ami megbúvik a zajos beszéd mögött, ami felszakad a sérelmek és sebek tájáról. Persze épp ily fontosnak vélem a rejtekező, titkon maradó, érvek alján leülepedett érzelmekben dúló, vagy megcsendesülten és megadóan türelmes nemzet-érzuleteket is, ezek azonban visszavezetnek bevezető soraimhoz: a fogalom-kiterjesztéshez és az exklúzióhoz, az egyneműsítéshez és univerzalizáláshoz, a többségre hivatkozó, de azt meg nem kérdező fennhézázáshoz, az államosított és a reprivatizált nemzet-érzulethez. Holott egykönnyen átlátható, kinek, miért és mikor van szüksége arra, hogy nemzetről beszéljen, nemzetről akarjon valami fontosat megfogalmazni, s egyáltalán: ne a közvetlen, szűkebb vagy tágabb közösségi formációkat válassza, ne ezek egyes rétegeiben érezze otthonosnak magát (akár több ilyenben is egyszerre), hanem maga fölé fogalmazott, egyezkedésre sem méltatottan *közösnek tekintett entitást* emeljen magasra ernyőként, amely (maga

sem hiheti komolyan) valami ugyancsak nem-definiált félelmesség ellen óvna meg. Ha megóvna, ha ez megoldás lenne, ha a nemzet-érzület hiánya vagy gyöngülése mindig a Gonosz műve volna... – akkor talán gyakorlatiasabb legitimitása volna a nemzetdefiniáló szándékoknak, s idővel érvénytelenítenék saját magukat is. Pedig, a nemzeti entitások leépítésében és új nációkkal szemben magát alternatívaként felmutató európai egységesülési folyamatban mindez talán inkább a bennünk meglévő bizonytalan, a társakat kereső hiányérzet, a meghatározatlan és oktalan félelmek leteperésének programja, semmint biológiai, morális vagy mentális igény. S könnyen lehet, hogy (az Alain Dieckhoff is említette remény), a „protective niche” megteremtésének igénye inkább valami-féle projektív hiányérzet tünete: a gyakorló toleranciáé, a nyitottságé, a kommunikativitásé, a felebaráti együttműködésé. Hogy mindezt ki nevezi egybefoglalóan nemzetnek, s ebben mennyi a mi felhatalmazó gesztusunk felelőssége – ez bizony nemcsak a politikai ügybonyolítók, nemcsak a tudományos definíciók kreátorai, nemcsak a politikai publicisztika ügynökei által szabott fogalmi és morális értékrend kérdése, hanem a megismerő kíváncsiságé és belátó értelemé is.

Föllapoztam a hazai használatra közmegállapodás-szerűen idézhető Bogdanor-féle Politikatudományi Kisenciklopédiát (2001:408-409), hogy az államiság rejtekező dimenzióit fölleljem. A politikai és terü-

leti, illetve történeti és kulturális struktúra elvének keveredéséből származó nemzetállamot a modernség termékének tartja, nevesített emberi közösségnek, „amelynek közös származási mítoszai, történelmi emlékezete és egységes tömegkultúrája van, valamint egy adott területen tagjai munkamegosztást alakítanak ki, és minden tagját jogok illetik meg” – írja. Kitér arra is, hogy az etnikai kultúra és a modern állampolgárság jellemzői egyként jelen vannak a kortárs nemzetfogalomban, de „minél inkább dominálnak az etnikai elemek, annál kevésbé valószínű a harmonikus és szoros kapcsolat az állam és a nemzet között”. S amennyiben ez mégsem látványos konfliktust eredményez, annak „oka sokkal inkább az önálló államiságra törekvő és etnikailag definiált nemzet etnikai nacionalizmusában, mint az állami intézmények és az állampolgárság párhuzamos fejlődésében rejlik”. Az etnikailag heterogén népesség képze persze igen távol áll a nemzetállami céltól, még akkor is, ha az állami intézmények szilárdan képviselik azt, de ez nem lehet akadálya annak, hogy a kisállami szerkezetek a maguk heterogenitását is bevallva helyet keressenek a monolit nagyállamok körében, mely utóbbiakat nyilvánvaló belső tagoltság és érdekkonfliktusok garmadája bizonytalanítja el. Bogdanor még hozzáteszi: „Ténylegesen a világ országainak csak körülbelül 10 százaléka nevezhető szigorú értelemben vett nemzetállamnak – vagyis olyan egységnek, ahol az állam területét és intézményeit egyetlen, etnikailag körülhatárolható és homogén kultúrával rendelkező nemzet tagjai foglalják el” (i.m. 409).

Az állam felé közelítéssel azonban még csupán a nemzet alatti szinten állunk, s még messzi innen a kultúra komplexitása. De a kultúra sincsen előképek, előtörténet, intézményesültség nélkül – így a földrajzi térben főként, vagy látványosan, vagy épp rejtetten, de – ezek találkoznak a geopolitikai stratégiák alatti szinten, vagyis a hétköznapi interakciókban. A közép- és kelet-európai minták, előképek, megoldások és „ajánlások” mezőjében régóta kiemelt helye van már azoknak a „nagyállamoknak”, amelyek nemcsak terület vagy népesség, hanem a nemzeti határokon túli meghatározó, koordináló, érdekérvényesítő vagy uralgó szerepköre következetes politikai befolyás gyakorlását tette lehetővé. „A hagyományos értelemben vett 'nagy' jelző olyan hatalomra utal, melynek nemcsak ahhoz van ereje, hogy megvédje függetlenségét, integritását és nemzeti érdekeit, de arra is vágyik, illetve képes, hogy beavatkozzék más országok – az adott esetben Európa – ügyeibe, növelje területét – tengeri hatalom esetén Európán kívül is –, és általában véve uralkodjon más népek felett” – írja Halecki, aki az ókori birodalmak óta érvényesnek tartja azt a tradíciót, mely levetkőzte „kvázi egyetemes, nemzetekfeletti” értékrendjét, és nemzeti, vagy inkább dinasztikus mezbe öltözött. „Ölthetett bármilyen formát, ez az eszme lényegénél fogva fenyegette az úgynevezett kis államokat, amelyek most már azzal sem vigasztalhatták magukat, hogy az őket szabadságuktól megfosztó

nemzetközi szervezet Európa javát szolgálja” (Halecki 1993:225-226).

Anélkül, hogy a vitathatatlanul européer Halecki szavait használnám zárszóként, aláhúzom itt, hogy az uralgás vágya, az integrálás érdeke, az egyetemességre törekvés szándéka mindig és mindenütt azon a hétköznapi gyakorlaton alapul, hogy aki ehhez a renchez nem alkalmazkodik, azt elsöpri a fősodor, azt riválisnak minősítik a rokon törekvések képviselői, ellenfélnek tekintik szociopolitikai platformon a társutas társai, ellenségnek a törekvőbbek, s kerékkötőnek azok, akik bármely folyamat első lépéseinél már a végcél kíméletlen elérésén révedeznek. Európa elvont – de ténylegesen nemzetek, mikrokultúrák, hagyományok, etnikai identitások, térségi magatartás-modellek *sokaságára* épülő, s ezért a legkevésbé sem monolit – kultúrája így szembesül a nemzeti kultúrákkal ebben a folyamatban. S akár Európa-Anyá ereje, akár édes gyermekeinek sokfélesége kínálja a valóban érvényes modellt – a köztük kialakuló kölcsönhatásoknak kell a hétköznapi harmóniát megteremtenie. Interakciókban, akár kihívásokban és vitákban is, de konszenzusos, racionális, megértésre támaszkodó praktikák révén.

S midőn itt most a kulturális kölcsönhatásokra helyeztük /magam is, de a harmóniákban gondolkodó szellemi előfutárok sokasága nem különbül/ a fő hangsúlyt a régiók, a kooperációk, a hálózatok Európa utáni korszakban, nem tagadhatjuk, hogy a változások iránya, módja, finomsá-

gai még számunkra is komoly kihívásokat tartalmaznak. Miért, milyeneket, kiknek nevében és kikért érvényesülve? – a lehetséges kérdések sokfélék, az ezekre adandó válaszok képezik a kisebbségi elemzések, kultúraközi kölcsönhatások témaköreit, s a legtöbb kortárs vitát a /Bibótól mottóként idézett/ „nemzetté alakulás és a társadalmi haladás együttes távlatát” nyújtva...

Hivatkozások és források

- Almond, Gabriel A. – Powell, G. Bigham 1996 Összehasonlító politológia. Osiris, Budapest, 36-53.
- Anderson, Benedict 1991 Imagined Communities. Verso, London.
- Bibó István /1976/ 1990 A nemzetközi államközösség benuátsága és annak orvosságai. In Válogatott tanulmányok, 4. Magvető Kiadó, Budapest. On-line: <http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/541.html>
- Bogdanor, Vernon szerk. 2001 Politikatudományi kisenciklopédia. Osiris, Budapest, 408-409.
- Brunner, Georg 1995 Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. A Magyarországtudományi Könyvtára, XVII. Teleki László Intézet, Budapest.
- Dieckhoff, Alain 1996 La déconstruction d'une illusion. L'introuvable opposition entre nationalisme politique et nationalisme culturel. L'Année sociologique, vol. 46 (1), 43-55.
- Dieckhoff, Alain 2002 Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmának újraértelmezése. Regio, 4:7-22.
- Dieckhoff, Alain – Jaffrelot, Christophe (eds.) 2003 Revisiting Nationalism, concepts, structures, processes. Hurst, UK.
- Dumont, Louis 1998 Tanulmányok az individualizmusról. Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Fulbrook, Mary 2001 A német nemzeti identitás a holokauszt után. Helikon, Budapest.
- Gellner, Ernest 1989 Nations et nationalisme. Payot, Paris. (Magyarul: A nacionalizmus kétszáz éve. Maecenas, Budapest, 1997.)
- A.Gergely András 1989 Ausztria Közép-Európa politikája. In Dunay Pál szerk. Konfliktus és együttműködés 6. köt., MTA Intézetközi Békakutató Központ, 281-289.
- A.Gergely András 1997 Európához tartozni? In Kisebbség, etnikum, regionalizmus. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 35-49, 63-87.
- A.Gergely András szerk. 2002 A nemzet antropológiája. Új Mandátum, Budapest.
- Gergely András 1998 Small States in the German Solar System. The Hungarian Quarterly, Vol. XXXIX., No. 149. Spring. Hálózati forrás: <http://www.hungary.com/hungq/no149/18.html>
- Halecki, Oscar 1993, 2000 Nagy hatalmak és kis nemzetek Nyugat-Európában. In Európa milleniuma. 2000 – Századvég, Budapest, 225-233.
- Hugo, Victor 2002 Az Európai Egyesült Államokért. In Szénási Éva szerk. Elméletek az európai egységről I. L'Harmattan, Budapest, 135-143.

- Huizinga, Johan 2001 Hollandia kultúrája a tizenhetedik században. Osiris, Budapest.
- Kosáry Domokos 1990 Az európai kis államok fejlődési típusai. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel László 1996 Kényszerpálya vagy mozgástér. Kisállamok nyomorúsága vagy dicsősége. In Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Várnai Györgyi szerk. A szuverenitás káprázata. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 88-115.
- Ludassy Mária 1998 A nemzet kétféle fogalmáról. In Csató Éva szerk. Mi a nemzet? Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Renan, Ernst 1995 Mi a nemzet? In Bretter Zoltán – Deák Ágnes szerk. A nacionalizmus. Tanulmány Kiadó, Pécs.
- Smith, Anthony D. 1985 Theories of Nationalism. Duckworth, London.
- Smith, Anthony D. 1991 National Identity. Penguin Books, London.
- Szilágyi István 2000 A portugál modell. Osiris, Budapest.
- Szűcs Jenő 1983 Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető, Budapest.
- Wilhelm Gábor 1996 Kultúra és egyebek: a lappok esete Észak-Európában. Regio, 1:26-43.